

ZAHAĽOVANIE ŽIEN – IDEÁL A PRAX V DEJINNOM ÚSEKU 20. STOROČIA

Eva AL-ABSIOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Jazykové centrum, Hodžova 1
949 74 Nitra, ealabsiova@ukf.sk

AL-ABSIOVÁ, Eva. *Veiling of women – ideal and practice in the 20th century*. Veiling of women is a specific element of clothing culture in Arab and Muslim societies and its roots go back to ancient civilizations. As a phenomenon of current everyday reality, the veiling of women extends beyond the Islamic world. In the 20th century, this tradition has undergone many changes from the traditional to the modern understanding, from rejection to the revitalization of the tradition of veiling. The article follows these changes from a male and female perspective.

Kľúčové slová: zahaľovanie žien; moslimská žena; arabská žena; symbolika zahaľovania;

Keywords: veiling of women; Muslim woman; Arab woman; symbolic meanings of the veil;

Zahaľovanie žien predstavuje špecifický prvok kultúry odievania v moslimskom prostredí. Je súčasťou každodennej reality nielen arabského regiónu, ale i celého islamského sveta, ba dokonca prekročil aj jeho hranice smerom na Západ. V 20. storočí prešla táto tradícia mnohými zmenami od tradičného k modernému chápaniu, od odmietania k návratu/revitalizácii tradície zahaľovania žien, no hlavne sa posunula symbolika tohto fenoménu.

Zahaľovanie sa praktikuje v islamskom svete, ktorý je multietnický a veľmi rozmanitý z hľadiska sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych pomerov, predovšetkým z hľadiska miery religiozity a uplatňovania náboženských tradícií v každodennom reálnom živote. Islam predstavuje všeobecný rámec, v ktorom sa jednotlivé moslimské spoločnosti rozvíjajú, ale nemusia nutne používať rovnaké praktiky. Nehomogénnosť islamského sveta je nevyhnutné brať do úvahy pri skúmaní akéhokoľvek fenoménu týkajúceho sa jeho každodennej reality. To sa vzťahuje aj na zahaľovanie.

Zahaľovanie moslimských žien patrí v súčasnosti k aktuálnym rodovým témam skúmaným v akademickom prostredí a sledovaným v mediálnej sfére v západných, ako aj moslimských krajinách. Tento príspevok sleduje skúmanú problematiku v rámci moslimských krajín blízkovýchodného regiónu.¹ Prítomné

¹ Geopolitickým názvom Blízky východ tu označujeme Egypt, arabské krajiny ležiace v juhozápadnej Ázii, Izrael, Turecko, Irán a Afganistan.

úvahy a postoje opieram nielen o relevantnú literatúru a vyhlásenia islamských autorít, ale aj o moje empirické skúsenosti, ktoré som získala počas desiatich rokov (1988 – 1998) strávených v Damasku, kde som žila priamo v moslimskom prostredí, stretávala som sa s moslimkami (ortodoxnými aj liberálnymi) a komunikovala som s nimi bez jazykovej bariéry.

Zahaľovanie žien nie je pôvodným islamským fenoménom. Poznali ho už staré civilizácie, ktorých tradície sa pretransformovali do islamskej kultúry postupne po ukončení arabských dobovačných ťažení do krajín s odlišnou etnickou, náboženskou a kultúrnou identitou. Zahaľovanie prevzali moslimovia od iných kultúr a tento zvyk zapustil pevné korene v moslimských spoločnostiach.

Pri analýze tohto fenoménu treba jasne vymedziť pojem „zahaľovanie“. V islamskom kontexte to spravidla znamená zahalenie vlasovej časti hlavy a šije. Zdôrazňujem slovo „spravidla“, pretože islamské náboženské autority nemajú jednotný názor na to, či si majú ženy zahaľovať aj tvár (týmto názorom sa venujem nižšie). Korán zahaľovanie explicitne nepredpisuje – a už vôbec sa v Koráne nepíše o zahaľovaní ženy od hlavy (vrátane tváre) až po päty. Koránový verš „A povedz veriacim ženám, aby cudne klopili zrak...“² dokazuje, že ženy si v ranom islame nezahaľovali tvár. Moslimské feministky upozorňujú, že zahaľovanie tváre je v moslimskej spoločnosti cudzím/prevzatým prvkom. Toto očividne potvrdzuje aj skutočnosť, že pri náboženských rituáloch vykonávaných počas púte v Mekke, najsvätejšom mieste islamu, majú ženy zakázané zahaľovať si tvár.³

Tradičná pokrývka hlavy (šatka) sa v modernej arabčine nazýva *hidžáb*⁴ a často sa nesprávne prekladá ako „závoj zakrývajúci tvár“. Ortodoxné moslimky sa obvykle začínajú zahaľovať/nosiť *hidžáb* pri prvých príznakoch ich fyzického dospievania, najčastejšie ako desaťročné. Nezahaľujú sa vždy z donútenia, ako je to médiami stereotypne podsúvané. Osobne som zažila situácie, keď sa dievčatá tešili z prvej šatky, ktorú mohli nosiť podľa vzoru svojich ženských príbuzných. Poznala som i rodiny, kde dcéry nenosili *hidžáb* a rodičia rešpektovali ich slobodné rozhodnutie. Ďalšiu skupinu zahalených moslimiek tvoria ženy, ktoré sa rozhodli zahaľiť (z vlastnej vôle alebo pod tlakom rodiny či okolia) až neskôr ako zrelé ženy alebo po nástupe či ukončení univerzitného štúdia, po svadbe, rozvođe, úmrtí manžela a pod. Niektoré ženy pristúpili k noseniu *hidžábu* z pracovných dôvodov, napríklad ak pracujú v prevažne mužskom kolektíve. Zahalenie nemusí vždy odzrkadľovať mieru religiozity.

Moslimky by sa mali – podľa islamskej praxe – zahaľovať na verejnosti a doma v prítomnosti cudzích mužov a mužských príbuzných – okrem manžela, otca, svokra, brata, syna, syna brata alebo sestry.⁵

² KORÁN 24:31 (KORÁN. Z arabského originálu do češtiny preložil Ivan Hrbek. Praha : Academia, 2000.)

³ AL-ABSI, Marwan. Mekka – mesto duchovnej jednoty moslimského sveta. In Geografia, 2008, roč. 16, č. 4, s. 15 – 20.

⁴ Arabské jazykové slovníky uvádzajú viacero pomenovaní pre tradičnú pokrývku hlavy a šije, napríklad: *hidžáb*, *džilbáb*, *chimár*, *al-amíra*, *šajla* a ďalšie.

⁵ Bližšie pozri KORÁN 24:31.

V moslimskom svete sa vyskytujú aj extrémne druhy zahaľovania, keď je zahalené celé telo a tvár, ktoré však nemajú žiadnu oporu v náboženských textoch. Ide o *nikáb*, t. j. odev zahaľujúci celé telo aj tvár s úzkym otvorom pre oči, alebo *burku*, najkonzervatívnejší ženský odev, ktorý zakrýva celé telo a celú tvár spravidla s mriežkovým otvorom pre oči.

Egyptská feministka Leila Ahmed upozorňuje, že zahaľovanie je skôr kultúrnym ako náboženským zvykom. Zahaľovanie ženskej tváre existovalo pred islamom a odrážalo spoločenský úzus vyšších vrstiev.⁶ Závoj mal odlíšiť slušné ženy od konkubín, otrokýň či prostitútok, a to už pred našim letopočtom v Asýrii či Grécku. V predislamskej Perzii a Byzancii závoj symbolizoval bohatstvo a vysoké spoločenské postavenie ženy, ktorá ho nosila.⁷ S nástupom islamu ženy spočiatku nechodili zahalené a zahaľovanie nepatrilo k prioritám islamskej ortopraxie. V Koráne sa iba v dvoch prípadoch (súrach) hovorí o zahaľovaní v súvislosti so ženami (33:59 a 24:31). V prvom prípade ide o zahaľovanie Prorokových žien, ktoré mali výsadné postavenie v ranej moslimskej obci. Druhý prípad sa vzťahuje na veriace ženy, ktoré by sa mali zahaliť, aby sa odlišili od žien zlej povesti a aby ich muži neobťažovali.⁸ Postupne sa zahaľovanie presadilo ako symbol žien z vyšších spoločenských vrstiev, ktoré nemuseli pracovať a boli izolované v súkromí.

V dejinách islamu rástli reštrikcie týkajúce sa odievania žien a ich zahaľovania na základe teologických interpretácií náboženských textov, ktoré sa stali zdrojom ortodoxného a autoritatívneho pohľadu na islam.⁹ Ideál a prax zahaľovania sa tak menili podľa rôznych interpretácií v rôznych historických kontextoch¹⁰, a to v neprospech žien. Vzdelané ženy pochádzali z vyšších vrstiev a boli dosť izolované od verejného života. Nemali možnosti zasahovať do výkladu Koránu a tvorby islamského práva, čo bolo vždy doménou mužov, hoci Korán nezakazuje tieto aktivity ženám.

Otázka zahaľovania sa stala jednou z priorit organizovaného arabského ženského hnutia, ktorého začiatky siahajú do dvadsiatych rokov 20. storočia. Sú spojené s menom egyptskej aktivistky Hudy Šaaráwí (1879 – 1947), ktorá založila prvú feministickú organizáciu v arabskom svete. Patrila k vyššej spoločenskej vrstve, ale zaujímala sa o postavenie všetkých žien. Bojovala proti zahaľovaniu.

⁶ Bližšie k téme v kapitole o zahaľovaní: AHMED, Leila. *Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*. Yale University Press, 1992.

⁷ John Esposito konštatuje, že expanziou Arabského kalifátu do iných kultúrnych prostredí (sásanovského alebo byzantského) sa etnickí Arabi stali minoritou v týchto krajoch a podľahli vplyvom miestnych tradícií a zvyklostiam tamojšieho panovníckeho dvora, ktorého bežné praktiky si postupne osvojovali, ako napríklad oddelenie žien či zahaľovanie, ktoré bolo v prvých storočiach islamu obmedzene uplatňované iba vo vyšších mestských vrstvách (ESPOSITO, John L. *Women in Muslim Family Law*. New York : Syracuse University Press, 1982, s. 204).

⁸ Otrokyne nesmeli nosiť závoj.

⁹ Aktuálne sa rôznym pohľadom na zahaľovanie a mýtom s ním spojeným venuje Sahar Amerová, profesorka arabských a islamských štúdií z Univerzity v Sydney (AMER, Sahar. *What is Veiling?* North Carolina : University of North Carolina Press, 2014, 256 s.).

¹⁰ KOUŘILOVÁ, Iveta. Žena a sexualita – fatální téma islámu. In *Cesta k prameni : fatwy islamských učenců k otázkám všedního dne*. Praha : Orientální ústav Akademie věd České republiky, 2003, s. 62.

Nekritizovala ho ako dôsledok náboženských pokynov, ale ako dôsledok daných sociálno-ekonomických pomerov a rodových predsudkov.

V prvej polovici 20. storočia arabské krajiny preberali myšlienkové prúdy zo západnej Európy a časť spoločnosti sa výrazne sekularizovala. Na druhej strane silneli formy odporu konzervatívnych síl, ku ktorým patrili predstavitelia nižších aj vyšších spoločenských vrstiev. Tradicionalisti vyčítali sekulárnym kruhom stratu úcty k tradíciám, čo pokladali za jeden z dôsledkov európskeho kolonializmu.

Najradikálnejšie pokusy o emancipáciu ženy v podobe zákazu zahaľovania tváre prebiehali v 20. a 30. rokoch minulého storočia v Turecku ako súčasť reforiem Mustafu Kemala Atatürka¹¹ a v Iráne za vlády Rezá Šáha Páhlavího. Nie všetky moslimské ženy však túžili chodiť odhalené. Napríklad iránske ženy odhalené proti svojej vôli (najmä tie staršie) sa cítili zahanbené, akoby mali obnažené celé telo, a odmietali chodiť na verejnosť.¹²

Obdobie 40. až 70. rokov 20. storočia je vo všeobecnej rovine charakteristické ústupom zahaľovania moslimských žien. Tento zvyk pretrvával naďalej v nižších spoločenských vrstvách. Vývoj postavenia žien na Blízkom východe a postoj k tradícii zahaľovania vtedy ovplyvňovali rôzne názorové skupiny. Rámcovo ich môžeme označiť za modernistické, osvietenské a konzervatívne. Protiislamské postoje a radikálne odmietanie tradície zahaľovania žien silneli pod vplyvom arabských, tureckých a iránskych marxistov a ich predstáv, že vedecko-technická revolúcia a výraznejšie zapojenie žien do výroby zlepši postavenie ženskej populácie. Tieto názory podporovali aj sekulárne orientovaní intelektuáli ovplyvnení európskymi filozofickými a ideologickými prúdmi. Na druhej strane stáli konzervatívne autority z renomovanej islamskej univerzity Al-Azhar so sídlom v Káhire. Osvietení islamskí teológovia a vedci sa usilovali o koexistenciu a rozumné prepojenie tradičných a moderných prvkov.

Sedemdesiate roky minulého storočia boli poznačené nepriaznivými politickými a ekonomickými pomermi. Dôsledky neúspešného egyptsko-izraelského konfliktu, úpadok hospodárstva v Turecku, pôsobenie islamistických hnutí a islamská revolúcia v Iráne patrili k hlavným faktorom, ktoré vyvolali postupnú revitalizáciu islamských tradícií ako osvedčenej a spoľahlivej konštanty života. Od 90. rokov 20. storočia nastáva výraznejšie, ba až prekvapivé oživenie islamských hodnôt. Mnohé ženy si začínajú obliekať tradičný odev dobrovoľne. Renesancia *hidžábu* sa objavila najmä v dôsledku zlej politickej, sociálnej a ekonomickej situácie v moslimských krajinách a tiež ako reakcia na násilný „dovoz“ západnej demokracie. Sekularizmus zlyhal pod „ťažkou“ prázdnych hesiel, korupcie a klientelizmu. Väčšinou populácii nemal čo ponúknuť. Tá sa obrátila späť k odkazu svojich predkov, v ktorých hľadala nádej na lepší život. Pre-

¹¹ Náboženská identita moslimiek bola tvrdo potlačená modernizačným a sekularizačným procesom. Porovnaj : GÖLE, Nilüfer: *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*. Michigan : University of Michigan Press, 1997, 184 s.

¹² ZAHEDI, Ashraf. *Concealing and Revealing Female Hair*. In HEATH, Jennifer (ed.). *The Veil: Women Writers on Its History, Lore, and Politics*. London : University of California Press, 2008, s. 250–265.

to v niektorých krajinách zvíťazili vo voľbách konzervatívci podporujúci návrat k tradíciám, a teda aj k zahaľovaniu žien.

Ženská populácia vníma zahaľovanie diferencovane a k jeho oživeniu zaujíma rôzne postoje. Vzhľadom na vysokú negramotnosť moslimských žien (v menej rozvinutých krajinách) je týmito ženami zahaľovanie vnímané ako každodenná nemenná realita zdedená po predkoch, ktorých kultúrny odkaz treba rešpektovať. Vzdelané moslimky buď odmietajú zahaľovanie ako prežitok, alebo, naopak, samy sa rozhodli nosiť *hidžáb*, bez donútenia, z vlastnej vôle a presvedčenia. Toto presvedčenie nemá len náboženské pozadie. Symbolika zahaľovania predstavuje na konci 20. storočia široké spektrum významov. Západ naďalej stereotypne vníma zahaľovanie ako symbol pasivity, podriadenosti, náboženskej ortodoxnosti, spoločenského či rodinného tlaku apod. Nosenie *hidžábu* však symbolizuje aj odmietanie cudzej kultúry a západnej morálky, oslobodenie sa z diktátu módných trendov, desexualizáciu ženy, ochranu jej súkromia a dôstojnosti, odvahu ženy vstúpiť do verejnej sféry a pod. V neposlednom rade môže žena zahalením sa vyjadrovať svoj politický postoj, napríklad príslušnosť k islamistickému hnutiu.¹³

K špecifickým otázkam zahaľovania sa vyjadrujú náboženské authority/teológovia a sekulárne i moslimské feministky. Renomovaní učitelia sú pozývaní do rôznych diskusií v médiách, kde prezentujú vlastné interpretácie náboženských textov. Svoje názory podporujú výsledkami aktuálnych štatistických prieskumov a závermi vedeckých štúdií. Každý argumentuje z vlastného pohľadu, ktorý je ovplyvnený osobnostnými charakteristikami a prostredím, z ktorého pochádza.

Tradiční moslimskí teológovia sa zhodujú v tom, že žena musí nosiť na hlave *hidžáb*/šatku. Pokiaľ ide o *nikáb* (oči nie sú zakryté), väčšina teológov v Arabskom zálive ho ako ženské oblečenie neodmieta a považuje ho za tradičný miestny odev. Okolo legitimity nosenia *burky* a úplného zahalenia tváre sa vedie veľa ostrých sporov. Väčšina teológov tento extrémny druh zahalenia odmieta a považuje ho za nelegitímny, pretože ani pútničky v posvätnnej Mekke si nezahaľujú tváre. Fundamentalistickí teológovia (hlavne v Afganistane) trvajú na tom, aby ženy nosili *burku*, a teda si zahaľovali tvár.

Reformisti oponujú, že Korán nikde striktné nenariaďuje zahaľovanie a už vôbec nie tváre. Podľa nich úplne zahalená žena je proti prírode a spoločenským pravidlám. Tvár identifikuje človeka a je jeho identitou. Závoj na tvári skrýva identitu a osobnosť nositeľky, nehovoriac o negatívnych zdravotných následkoch.

Výsledkom týchto diskusií sú často protichodné výklady náboženských pokynov, a to v dôsledku toho, že v islamskom svete oficiálne existujú štyri islamské právne školy, ktoré sa zaoberajú interpretáciou náboženských textov. Tieto právne školy sa v otázke povinnosti zahaľovania líšia. Len jedna škola (nazývaná hanafovská) je proti zahaľovaniu ženskej tváre. K nej sa hlási väčšina sunnitských moslimov, ktorí tvoria približne 85 % islamského sveta. Interpretácie tejto právnej školy sú pomerne liberálne, využívajú rozum, logiku a voľbu vhodnejšej al-

¹³ K téme posunu v symbolike zahaľovania pozri napr. AMER, ref. 9; BULLOCK, Katherine. Rethinking Muslim Women and the Veil. Challenging Historical & Modern Stereotypes. Herndon : International Institute of Islamic Thought, 2002, 275 s.

ternatív. ¹⁴ Ostatné tri právne školy sú veľmi konzervatívne a zahaľovanie tváre považujú za povinné. Jedna z nich – nazývaná hanbalovská – je označovaná za najrigidnejšiu a siahla až k novším formám fundamentalizmu. Je oficiálnou právnou školou v Saudskej Arábii, kde je veľmi rozšírené nosenie *nikábu*, čiže odevu, ktorý zakrýva celé telo a tvár – s otvorom pre oči.

Doteraz spomínané postoje k zahaľovaniu žien mali spoločného menovateľa a tým je mužský pohľad alebo androcentrický prístup. Súčasnú ženskú populáciu islamského sveta zastupujú v otázke zahaľovania sekulárne alebo moslimské feministky, ktoré v akademickej či mediálnej sfére vstupujú do priamych diskusií s mužskými odborníkmi.

Sekulárne feministky vedú v moslimských krajinách ostré kampane proti akémukoľvek zahaľovaniu a spolu so západnými kolegyňami považujú *hidžáb* za symbol útlaku, ponižovania a izolácie ženy od spoločnosti. Moslimské feministické aktivistky tento postoj kritizujú. *Hidžáb* považujú za symbol dôstojnosti a osobnej slobody, ktorým dobrovoľne potvrdzujú svoju kultúrnu a náboženskú identitu. Dôrazne odmietajú stereotypné nazeranie na zahalené moslimky ako ženy submisívne, utlačované a pasívne. Zákaz nosenia *hidžábu* (napríklad v Turecku) klasifikujú ako obmedzovanie osobnej slobody. Západná kultúra chápe túto tradíciu ako prejav ženskej podriadenosti a pasivity, uväznenia ženy do „jej“ súkromnej sféry. Ambiciózne a sebavedomé moslimky šatku nechápu ako prekážku, ale naopak – ako možnosť vstúpiť do „verejného priestoru mužov“, kde im zabezpečí rešpekt a určí pomyselné hranice v medziľudských vzťahoch. Nepochybne existuje mnoho žien, ktoré sa zahaľujú z donútenia zo strany rodiny (mužských aj ženských príbuzných, napríklad svokry či švagrinej) alebo na základe spoločenských tlakov (čiže miery religiozity v krajine, pracovnom prostredí a podobne).

V dôsledku neustálej západnej protiislamskej kampane sa zvyšuje počet zahalených žien. Obnovenie tradície nosenia šatky symbolizuje odmietanie západného materializmu a morálky. Moslimský svet pociťuje ohrozenie vlastnej kultúrnej identity, na čo reaguje návratom k islamským tradíciám. Tento návrat by však nemal prebiehať násilnou formou (príkazom nosiť *hidžáb* adresovaným všetkým ženám, ako je to napr. v Saudskej Arábii), ale mal by byť otázkou slobodnej voľby každej moslimky.

V súčasnosti dokonca môžeme hovoriť o radikalizácii zahaľovania. Niektoré ženy sa dobrovoľne zahaľujú do *burky* s tým, že ich tento odev oslobodzuje od posudzovania ich osobnosti a inteligencie len na základe telesných predností. Tlak na ženskú krásu a dokonalosť je podľa nich až „nechutný“. ¹⁵ Ženy, ktoré nosia *hidžáb*, si nemyslia, že strhnutie šatky z hlavy im zaručí lepší spoločenský status. Existuje násilné aj dobrovoľné zahaľovanie, pričom dobrovoľné zahaľovanie tieto ženy nepokladajú za patriarchálny konštrukt. Naopak, považujú ho za prejav slobodnej vôle a symbol desexualizácie žien.

¹⁴ DROZDÍKOVÁ, Jarmila. Lexikón islámu. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 82.

¹⁵ Yvonne Ridley – britská novinárka, pomocou rozhovorov sa snaží pochopiť toto myslenie niektorých vzdelaných žien.

Z kultúrno-historického hľadiska je evidentné, že zahaľovanie sa objavilo dávno pred islamom v rôznych kultúrach. Pozostatky tohto starého zvyku sa objavujú ešte aj dnes i mimo islamského sveta, napríklad v sekulárnej podobe ako svadobný závoj, v náboženskom prostredí v odeve rehoľných sestier, ktoré si zahaľujú vlasy, a na dedinách pretrváva zvyk, že staršie ženy nevstúpia do kostola bez šatky na hlave. Napriek uvedeným skutočnostiam západný svet zahaľovanie žien spája výlučne s islamom.

Na druhej strane však musíme konštatovať, že v súčasnosti je to práve moslimský svet, kde cez rôzne historické obdobia a v rôznych podobách zahaľovanie pevne zakotvilo v spoločnosti a koncom 20. storočia nastala prudká revitalizácia tohto fenoménu, ktorá prekvapila i samotných moslimov. No symbolika zahaľovania či moslimskej šatky sa výrazne posunula od symbolu pasivity a podriadenej k symbolu identity sebavedomej moslimskej ženy i odmietania agresívneho dovozu západnej kultúry a morálky.